

En strid om ord

Af lektor, dr. theol. Carsten Selch Jensen

Tekster kan gøre meget ved en læser: forarge, forlede, fortrylle eller forbitre. Og så kan de fascinere og nægte at slippe én. Sådant en tekst er Henrik af Letlands livland-

ske krønike blevet for mig. Det må være mere end tyve år siden, jeg læste den første gang, og det er sidenhen blevet til mange forsøg på at komme ind på livet af denne tekst, dens forfatter og den fortælling, som bliver præsenteret i krøniken. En foreløbig kulmination var forsvaret af min doktorafhandling med titlen *Med ord og ikke med slag. Teologi og historieskrivning i Henrik af Letlands krønike (ca. 1227)*, den 19. maj ved Det Teologiske Fakultet.

Henrik af Letlands krønike: Baggrund og problemstilling

Henriks krønike må betragtes som en af de absolut vigtigste enkeltkilder til koloniseringen og kristningen af de baltiske folk, som omkring 1200 beboede de områder, der i dag hovedsageligt udgøres af Letland og Estland. Krøniken blev færdiggjort i 1227 umiddelbart efter, at en

pavelig legat ved navn Wilhelm af Modena havde besøgt området. Meget tyder på, at teksten blev forfattet af en tysk præst og missionær ved navn Henrik, der omtales flere gange i krøniken, dog altid i tredje person. Han menes at være kommet til Livland i 1205 og tog derefter aktivt del i missionsarbejdet som både missionær, tolk, sognepræst og sjælesørger for de vesterlandske krigsfolk og korsfarere. Der er altså tale om en forfatter, der havde en høj grad af praktisk erfaring med det, han skriver om. Mange forskere mener derudover, at Henrik skrev sin krønike som en samlet fremstilling af missionsarbejdet beregnet på den omtalte pavelige legat, hvor den tysk-dominerede mission omkring Riga skildres som den sande mission, der havde både Guds og kirkens fulde og hele støtte. Derimod fremstilles de danske, svenske, norske og russiske aktører gennemgående som „fremmede vingårdsarbejdere“, der uretmæssigt sneg sig ind i den livlandske kirkes nyplantede vingård, hvor de gik på rov blandt de nyomvendte og endnu hedenske folk.

Afhandlingens analyse er ikke det første forsøg på et livtag med denne fascinerende tekst – tværtimod har den været genstand for historiske undersøgelser,

siden de første kritiske editioner blev udgivet i 1700-tallet. Det har da heller ikke været intentionen at anfægte krønikens kildemæssige status i forhold til Livlands og Estlands tidlige historie. Snarere har jeg bestræbt mig på at klarlægge, hvordan krønikens forfatter egentlig fremstiller de historiske tildragelser og lægger dem til rette for læserne gennem en bestemt fortælle-mæssig ramme. Kun på den måde, mener jeg, kan man fastholde krønikens betydning som en vigtig kilde til de historiske begivenheder fra 1180erne frem til 1220erne. Afhandlingens overordnede problemstilling er derfor at undersøge, hvordan Henrik fremstiller kultur- og religionsmødet mellem en vesterlandsk kristen verdensforståelse og de lokale hedenske folk og stammers ikke-kristne forestillingsverdener. Det samme gælder krønikens beskrivelse af missionen og kristningsprocesserne blandt folkene i regionen fra den spæde begyndelse omkring 1184 frem til den pavelige legats besøg i 1225-26, der var omtrent sammenfaldende med den endelige erobring af de sidste hedenske estiske områder og kultsteder på øerne Muhu og Saaremaa i 1227, hvor krøniken afsluttes. Heri ligger for det første en genuin interesse for Livlands og Estlands historie i middelalderen. For det andet er studierne af kultur- og religionsmøder aktuelle som aldrig før, og analysen af en historisk tekst kan på den måde forhåbentlig gøre os lidt klogere også på vores egen tid og nogle helt konkrete udfordringer ved at agere prisme for nutidige problemstillinger.

Afhandlingens tilgang og teser

Undersøgelsen er grebet an som en tematisk analyse af tekstens indre struktur

med vægten på det, jeg opfatter som de centrale begreber og forestillinger i krøniken, og skal altså dels tjene til at afdække, hvordan hele denne koloniserings- og kristningsproces bliver fremstillet og fortolket i krøniken, dels vise, hvordan krønikeskriveren gennem sin fremstilling skaber et ganske bestemt billede af de fortidige begivenheder, der passer ind i en overordnet teologisk og kirkepolitisk ramme, som korresponderer med forfatterens egen forestillingsverden. Den realhistoriske baggrund kommer dermed til at tjene som det, jeg har kaldt et nødvendigt 'bagtæppe' for den primære analyse. På den baggrund formulerede jeg to teser for afhandlingen: for det første må krøniken læses som en udfoldelse af det, som i forskningen er blevet karakteriseret som en „hellig historie“, hvor den enkelte forfatter – her altså præsten og missionæren Henrik – søger at skrive sig ind i en overordnet frelseshistorisk beretning, der grundlæggende set skal legitimere den livlandske kirkes plads inden for rammerne af en samlet vesterlandsk kristenhed. Riga bliver i den forbindelse fremhævet som et nyt religiøst centrum. Byens bispesæde skildres som pavekirkenes lydige tjener og eneste legitime repræsentant i regionen, der er og bliver garanten for etableringen af en sand kristentro i området. For det andet skriver Henrik sin krønike som en direkte reaktion på den pavelige missions- og korstogs politik, der kom til udtryk under pave Honorius 3. (1216-1227), der nok fylder mindre i selve fremstillingen end forgængeren, pave Innocens 3. (1198-1216), men hvis vægtning af missionen blandt ikke-kristne folk og hans prioritering af korstogene som et missionsredskab i Baltikum reelt

sætter rammen for Henriks fremstilling på en sådan måde, at Honorius' politik bliver tilbageprojiceret på forgængerne.

Henriks tekst får dermed karakter af det, en nyere forskningstradition har betegnet som 'grundlæggelsesfortællinger', altså en bestemt institutions, et folks eller en nations identitetsskabende fortælling om sig selv og sin plads i historien. En historisk beretning vil således altid være en *konstruktion* snarere end en *rekonstruktion* af de fortidige begivenheder. Det er en grundopfattelse, som ligger helt i tråd med den moderne historievidenskab, der selvfølgelig må fastholde en nødvendig sondring imellem *fortiden som fortid* og så *de historiske skildringer (dvs. fortolkninger) af selvsamme fortid*. Det gælder også Henriks krønike, der nok er en konstruktion, uden at man i øvrigt af den grund bør anfægte dens værdi som brugbar kilde, fx til forfatterens egenidentitet eller til hans sandsynligvis mangelfulde og subjektive gengivelse af konkrete historiske begivenheder, sådan som han mente, troede eller ønskede, de havde udfoldet sig. Historieskrivning er nu som dengang meningsskabende fortolkninger af fortiden i en aktuel kontekst.

Analysens resultater: Krønikeskrivning og korstogs politik i 1200-tallet

Selve analysen i afhandlingen former sig som en tematisk gennemgang af centrale problemfelter, der kunne kaste lys over problemstillingen og de opstillede teser. Jeg forholder mig således kort til forfatterskabet og krønikens overleverings- og virkningshistorie, men går i øvrigt ikke dybere ind i det håndskriftsmæssige grundlag for de kildekritiske editioner. Så redegøres der for krønikens historiske

baggrund gennem en kritisk diskussion af den nyeste forskning på området med særligt henblik på den historiske udvikling omkring den pavelige missions- og korstogs politik fra midten af 1100-tallet frem til og med de første årtier af 1200-tallet, samt på hvordan korstogsbevægelsen i Østersøregionen konkret kom til udtryk i Livland og Estland. Det er afsættet for en nærmere analyse af, hvordan Henrik faktisk legitimerer missionens begyndelse i Livland i selve krønikens kernefortælling, og hvordan krøniken skildrer de hedenske folkeslag og de skismatiske russere som vigtige med- og modspillere i forhold til det missionsarbejde, der udgik fra den livlandske kirke. Krønikens karakter af både missions- og korstogskrønike tilsiger også, at krønikens beskrivelse af krigen som et både praktisk og teologisk fænomen undersøges, ligesom analysen undersøger krønikens fremstilling af missionærerne som arbejdere i 'Herrens vingård'. Endelig undersøges den overordnede fremstilling af det, Henrik beskriver som det gode og sande kristenliv, fx gennem refererede formående prædikener og deres syn på dåben, omvendelsen, frelsen, døden, efterlivet, fremstillingen af Jomfru Maria osv.

Mine analyser har – hævder jeg – meget klart vist, at Henrik var ganske omhyggelig med at fremstille sin historie på en sådan måde, at den kom til at korrespondere med hans grundlæggende forestillinger om det igangværende missionsarbejdes absolutte legitimitet. Koloniserings- og kristningsprocesserne fremstilles i krøniken på en sådan måde, at Henrik for det første kan tilbagevise alle andre aktørers krav på en verdslig eller kirkelig overhøjhed i regionen. Den

overhøjhed tilfaldt ifølge Henrik alene den livlandske kirke. Jeg har også kunnet vise, at Henriks overordnede fortælle-mæssige ramme blev lagt sådan tilrette, at den kom til at passe ind i hans grundlæggende teologiske og kirkepolitiske forestillinger, hvor han argumenterede for, at det, der udfoldede sig i Livland og Estland, grundlæggende set var en videreførelse af den hellige historie, der havde sit udspring i de bibelske beretninger og følgelig var en fortsættelse af en særlig guddommelig frelsesplan. Jeg vil derfor hævde, at det har givet god mening at anlægge den analytiske vinkel på krøniken, at den bør anskues som en grundlæggelsesfortælling. Det er et greb, som ikke tidligere er blevet lagt ned over denne tekst, men analysen i afhandlingen har efter min mening demonstreret det frugtbare i denne tilgang, idet jeg har påvist krønikens karakter af hellig historie i alle de undersøgte delelementer.

Derudover har analysen også bekræftet den anden tese, at Henrik løbende foretog større eller mindre grader af tilbageprojiceringer af pave Honorius 3.s bevidste og aktive understøttelse af et vidtfaavnende missions- og korstogsprogram til de tidligere paver. Derved tegner han et billede af en tydelig og eksplicit pavelig støtte helt tilbage fra 1180'erne frem til 1220'erne, der dels var stort set uændret, dels nedtonede (eller helt fjernede) de forskellige pavers tilbageholdenhed over for en aktiv missions- og korstogspolitik. Henrik formår altså at

lægge sin beretning til rette således, at han på den mest ultimative måde får legitimeret den livlandske kirkes mission ved at understrege, at de tyske præster og missionærer hele vejen igennem havde de skiftende pavers absolutte støtte.

Forsvaret den 19. maj gav anledning til en god faglig drøftelse af nogle af de fortolkninger og konklusioner, der lægges frem i afhandlingen, uden at afhandlingens teser eller hovedkonklusioner i øvrigt blev anfægtet. Et væsentligt element i drøftelserne var krønikens troværdighed i skildringerne af konkrete begivenheder eller lokale (ofte hedenske) skikke og handlemåder. Sådanne diskussioner må til, når man arbejder historisk i en faglig udveksling med kolleger, der deler interesse for ens forskningsfelt. Jeg vil mene, at analysen af Henriks af Letlands krønike faktisk har bekræftet dens værdi som historisk kilde gennem en klarlæggelse af de fortælle-mæssige grundstrukturer i teksten. Dermed er det tydeliggjort, hvordan tekstens enkeltdele bør læses både med henblik på andre tilsvarende grundlæggelsesfortællinger og i forhold til at opnå en bedre forståelse af de historiske tildragelser, der ligger bag krønikens fremstillinger.

Jeg er helt sikker på, at fremtidige studier vil stille nye spørgsmål til denne vigtige krønike, og jeg har selv – må jeg indrømme – til tider en fornemmelse af kun lige at have krattet i overfladen på denne vigtige og dybt fascinerende tekst.